

ÚJ KÖNYVEK

Piacok, globalizáció, harmadik út. Lányi Kamilla válogatott tanulmányai

KOPINT–DATORG Infokommunikációs zRt., Budapest, 255 o.

Tisztelt hölgyeim és uraim, kedves családtagok, kollégák és tanítványok!¹

Lányi Kamilla válogatott kötetének elkészülte mindnyájunk számára örömmel, hiszen új formában egy jelentős és izgalmas életművet tesz hozzáférhetővé a kortársi és jövőendő társadalomtudomány számára. Tudjuk, hogy a szerző fontosnak tartotta a mértést és kedvelte a számokat. Hadd kezdjem hát bemutatónkat az életműve terjedelmére és jellegére vonatkozó adatokkal és azzal, hogy mit fed le mindebből a válogatott kötet.

Lányi Kamilla 1947 és 2004 között mintegy 170 rövidebb-hosszabb művet alkotott és többségében publikált is, összesen mintegy 1500 oldalon. Élet- és munkakörülményeit ismerve nem meglepő, hogy e szellemi produktum nagy része, mintegy kétharmada pályája utolsó 15 évében, a rendszerváltozás körül és azt követően született meg. Ezt válogatásunk arányai is tükrözik: a kötet mintegy egyharmadát hat 1989 előtti, kétharmadát pedig hat későbbi írás teszi ki.

Sokat mond Lányi Kamilla szellemi profiljáról az életmű műfaji összetétele. Ő tudós volt, de nem szobatudós. Amint a rendszerváltozás szabadabb légköre ezt lehetővé tette, véleményformáló ambíciókkal vett részt a szellemi életben. Munkáinak mintegy egyötöde igényes könyvismertetés (körülbelül harminc könyvszemlét írt), illetve más tudósok pályájának elmélyült elemzése, a kétötöde pedig saját kutatási eredményeit közreadó szaktanulmány. A maradékot rövid kutatási jegyzetei, gazdaságpolitikai problémákhoz való hozzászólásai és színvonalas publicisztikai adják. Míg a kötetbe főleg tudományos műveiből válogattunk, azért az elsőként említett műfajból is bekerültek kisebb-nagyobb gyöngyszemek: két korszak statisztikai zsebkönyveiről írt recenziói, valamint két mesteri Bibó-pályaképe.

Lányi Kamillát négy-öt folyóirat tekinthette „házi” szerzőjének: mindenekelőtt a *Külgazdaság*, ahol különböző zsánerű műveinek negyede jelent meg, valamint a *Figyelő*, a *Közgazdasági Szemle*, az *Acta Oeconomica* és a *BUKSZ*, amelyekben nagyjából egy-egy tucatnyi írás olvasható tőle.

Ami a tanulmányok tematikáját illeti, válogatásunk célja az volt, hogy képet adjunk sokoldalúságáról, ma is gondolatébresztő fő eredményeiről. Korai szektaszociográfiája a szociológus-antropológust, az előrejelzési paradoxonról szóló cikke a matematikai köz-

¹ Elhangzott 2007. október 26-án, *Lányi Kamilla* könyvének bemutatóján.

gazdaságban is járatos alkotót jeleníti meg. A tanulmányok zöme a vállalatok és piacok, ezen belül az agrárgazdaság problémáival foglalkozó közgazdát mutatja be.

Visszatekintve úgy látom, hogy talán több figyelmet szentelhettünk volna annak a ténynek, hogy Lányi Kamilla ízig-vérig *nemzetközi* közgazda volt. Nem is az a lényeg, hogy sok műve angolul, franciául, oroszul és más nyelveken is megjelent. Ennél fontosabb, hogy írásainak egyharmada kifejezetten a nemzetközi gazdaság és politika – ezen belül tucatnyi írása a világgazdasági és európai globalizáció – nagy kérdéseit feszegeti. Ehhez képest a mi válogatásunk talán túlságosan is „magyarközpontúra” sikeredett, hiszen a kötetben mindössze a globalizációs vázlat képviseli a szerző nemzetközi érdeklődését, illetve utolsó nagy vállalkozását. Ezért a továbbiakban az életműnek ezzel a szerintem nem kellően reprezentált ágával kapcsolatban vetek fel gondolatokat és egy általánosabb kérdést is: *közgazdának tekintendő-e még a kritikai politikai gazdaságtan művelője?*

Ami a rendszerváltozás előtti műveket illeti, nincs mit hozzátennem Kovács János Máttyás bevezető tanulmányának alapos, szakszerű, szép értékeléséhez, abból csak tanul-tam (Kovács, 2007, 9–45. o.). A pálya utolsó másfél évtizedének terméséről viszont sokkal jobb a véleményem. A megfogalmazás, hogy Lányi Kamilla ekkorra „a magyar globalizációkritikusok közgazdaság-elméleti »megmondóasszonyává« válik” (Kovács, 2007, 37. o.) szerintem alabecsüli munkái érdemét. Nem értek egyet azzal, hogy:

„Közgazdasági problémalátását mindinkább elhomályosítja a direkt politikai és ideológiai-kritikai szemléletmód. [...] mindenütt krízist és egyenlőtlenséget lát. [...] hatalmakat és ideológiákat talál” (uo. 38. o.).

Nem kudarc, hanem felfedezés

Lányi Kamilla fő állítása, hogy: „a ma piaciaknak nevezett szerveződések, döntések és viselkedésmódok nemigen választhatók el hatalmi megfelelőiktől”, ezért „nem biztos, hogy tisztán gazdasági mechanizmusokat kell keresni, illetve találni mögöttük” (Lányi, 2001, 195–196. o.), az én szememben nem a közgazdász kudarcának beismerése, hanem *felfedezés: a politikai gazdaságtani megközelítés időszerűségének felismerése a globális világ kutatásában.*

Lányi Kamilla nem tett mást, mint visszatért ahhoz a gazdag tradícióhoz, amelyben a vagyon, hatalom és szabadság még nemcsak elkülönítve, hanem összefüggéseiben is tudományos vizsgálat tárgyát képezte. Hirschman szerint korábban, „[m]int hogy a közgazdaság-tudomány és a politológia »diszciplínája« [...] még nem született meg, nem kellett áthágni a diszciplináris határokat. Következésképpen a filozófusok és a közgazdászok szabadon bejárhatták e területeket, és gátlás nélkül spekulálhattak arról, hogy hogyan hat, mondjuk a kereskedelem elterjedése a békére, vagy az ipari növekedés a szabadságra. (Hirschman, 1977/1998, 9. o.).

Közismert, hogy a közgazdászok azóta is nagy kedvvel barangolnak ezeken a határvidékeken. Keynes: A békeszerződés gazdasági következményei; Hayek: Út a szolgálathoz; Schumpeter: Kapitalizmus, szocializmus, és demokrácia és Kornai: A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan című művei nem születhettek volna meg diszciplináris határok áthágása nélkül. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy ma sok közgazdász gyanakvással figyel a „határsértőket”. Mint Stiglitz *Globalization and Its Discontents* című könyvének helyenként hisztérikus fogadtatása mutatja, a részleges kitagadástól még a Nobel-díj sem menti meg a szakmaiság szentélyétől túl messzire vagy rossz irányba „elbitangolt” közgazdát.

Ennek tudatában is Lányi Kamilla teljes szellemi hagyatékának nyitott és befogadó recepcióját szorgalmazom. Magyarországon ma egyszerűen túl kevés az ismeret a globá-

lis világ gazdasági és politikai oldaláról és összefüggéseikről ahhoz, hogy az interdisciplinális megközelítéseket mostohán kezeljük. Továbbmegyek: ha Lányi Kamilla öszszegzési kísérlete kiforratlanabb maradt is egyes elődei vagy kortársai műveinél, számomra még a sejtető kérdései és töredékes megoldásai is korszerűbbnek, mélyebbnek és igazabbnak tűnnek, mint a hazai eszmecsere csatornáit sokszor eldugaszoló, a mantrát laposan, de annál nagyobb mellénnyel felmondó álválaszok.

A közepébe vágva, nem úgy van az, hogy a politikai közgazda Lányi Kamillát „A növekedés, a technikai fejlődés és a jólét hidegen hagyja” (Kovács, 2007, 38. o.), hiszen pontosan tudjuk, hogy semmi nem izgatta őt jobban, mint ezek alakulása. Az is félreértés, hogy a washingtoni konszenzust tanulmányozva ne kérdezte volna meg: „voltak-e már vajon, akik meggyógyultak a receptre írt medicinától” (uo. 36. o.). Megkérdezte, és arra jutott: csak kivételes esetekben, kedvező peremfeltételek között, súlyos társadalmi áron, és többnyire csak átmenetileg gyógyított a medicina. Aki ezt máig sem hiszi, járjon utána a témakör újabb összefoglalóiban, például *Stallings* és *Peres*: „Growth, Employment, and Equity. The Impact of the Economic Reforms in Latin America and the Caribbean”, vagy *Easterly*: „The Elusive Quest for Growth: Economists’ Adventures and Misadventures in the Tropics” című műveiben.

Épp a megkérdőjelezhető gazdasági siker, a társadalmi következmények és a politikai kockázatok hívták fel Lányi Kamilla figyelmét egy korántsem triviális problémára: e fiaskók ellenére *miért és vajon meddig tud még fennmaradni a neoliberalis konszenzus és a globális rendszer?* Innen nézve kutatási programja kéz a kézben haladt a világ más tájain normál tudományként művelt kritikai irányzatokkal. Példaként idézzük fel három nagy kérdését.

Globalizáció és hegemonia

„Csinálja” valaki vagy valami a globális világot, vagy olyan az, mint egy égi vagy természeti tünemény? Meghatározhatók és tudományos elemzés tárgyává tehetők-e a globalizációt kiteljesítő konvergenciátörekvések politikai mozgatói?

Ezek bonyolult kérdések, amelyekre ma sokan és sokféle irányban keresik a választ. De hadd illusztráljam két példával, hogy nem kell tőlük visszariadni, sem mindjárt összeesküvés-elméletekre gyanakodni. Az Amerikai Politikatudományi Társaság jelenlegi elnöke például minden teketória nélkül így vezeti be saját tanítványait a globális világ ismertetébe: „Képzeljük el a világot az amerikai birodalom által egységbe fogott régiók halmazaként” (Katzenstein, 2005, ix. o.). De maguk a washingtoni véleményformálók sem kerteltek túl sokat a gazdaságpolitikai konvergencia politikai-hatalmi vonatkozásait illetően. A washingtoni konszenzus névadója épp ezek tisztázásával kezdte híres könyvét:

„Washingtonon egyrészt a Kongresszus és a kormány vezetőinek politikai Washingtonját, másrészt a nemzetközi pénzügyi szervezetek, az amerikai kormány gazdasági hivatalai, a FED és a kutatóintézetek technokrata Washingtonját értjük [...]. Maga Washington persze nem mindig követi a külföldieknek prédikált tanácsait” (Williamson, 1990, 7. o.).

Gazdasági liberalizmus és politikai illiberalizmus

Ha a konvergenciátörekvéseknek nemcsak tárgyuk, hanem alanyaik is vannak, mit tartsunk a motívumaikról és céljaikról? Tudományos alapon levont következtetések, a társadalmi hasznosság szándéka vagy nyers részérdekek vezérlik a gazdaság liberális reformereit?

E témában máig sok a megmagyarázatlan rejtély. Az intézkedéseik személyes és tágabb politikai következményeire látszólag fittyet hányó „kamikaze reformerek” viselkedésére az új politikai gazdaságtan irodalma nem nagyon talált jobb magyarázatot, mint hogy egészen más fából faragták őket, mint a társadalom egyéb szereplőit. Eszerint a status quo-hoz körömszakadtukig ragaszkodó csoportokkal, korrupt lobbikkal és rövidlátó politikusokkal szembeszegülő reformereket a társadalmi érdek letéteményeseinek helyes tekinteni.

Ezzel az értelmezéssel szemben Lányi Kamilla szkepszisét a gazdasági liberalizmus és politikai illiberalizmus összekapcsolódásának elméleti lehetősége és történelmi példái táplálták. Ami az előbbit illeti, komolyan vette Polányi mindmáig széles körben vitatott paradigmáját: „Ahhoz, hogy megérthessük a német fasizmust, a ricardói Angliához kell visszatérnünk” (*Polányi*, 1946/1997, 43. o.).

Ezen túl, jól ismerte a reformeri ethosz ellentmondásait és lehetséges következményeit taglaló gazdaság- és politikatörténeti irodalmat. A fasizmusnál maradvá, vezető gazdaságpolitikusa, a húszas években liberális adósságmenedzserként nemzetközi hírnevet szerzett *Schacht* 1931 tavaszán még azzal nyugtatta az újságírókat: „Nem, a náci nem tudnak uralkodni, én viszont az ő segítségükkel igen” (*Frieden*, 2006, 201. o.). Hitlernek az általa is szorgalmazott és aktívan támogatott hatalomra kerülése után *Schacht* még mindig a társadalmi jólét ügyének önzetlen szolgálójaként állította be magát. „Mivel most lehetőségem nyílt arra, hogy hat és fél millió embert megmentsek a munkanélküliségtől, minden egyéb megfontolást félre kellett tennem [...] Nem személyes ambíció, a nemzetiszocialistákkal való azonosulás, vagy egyéni nyereségvágy készítetett a pozíció elfogadására, hanem egyszerűen a mélyen átértett felelősségem a tömegek jólétéért” (uo. 203. o.).

Lányi Kamillát nyugtalanította, hogy a gazdasági liberálisok újabb időkben és mást sem rettentek mindig vissza attól, hogy ha kell, átlövéssék magukat a jólétig vagy a szabadságig. Jól ismerte a „chicagói fiúk” radikális neoliberális programjának esetét a chilei önkényuralommal. Egyikük így hálálkodott Pinochet elnöknek: „A közvélemény rendkívül ellenséges volt velünk, ezért a gazdaságpolitikánk fenntartásához egy erős személyiség támogatása kellett” (*Collins-Lear*, 1995, 44. o.). Az Allende utáni első években *Friedman*, a *Kapitalizmus és szabadság* Nobel-díjas szerzője fáradságot nem kímélve oktatta a fojtogató állami beavatkozás szabadságellenességéről a chileieket az állami tévében, Pinochetet pedig magánfogadásokon. Később, mikorra kiáltóvá vált az ellentmondás a propagált gazdasági és fogyasztói szabadság és az elnyomott politikai alternatívák között, a chicagói fiúk még mindig találtak elsőre jól hangzó kibúvót: „A mi gazdaságpolitikánk a hatalom visszaszorítását szolgálja, mi hasznunk lehetne akkor a hatalom összpontosításából?” (Uo.)

A gazdasági liberalizmus esetenként megfigyelhető affinitása demokráciaellenes intézményi megoldásokkal az, ami máig is, sőt egyre inkább időszerűvé teszi Lányi Kamilla aggodalmát: vajon mennyire veszik komolyan képviselőik a demokráciát? Az állampolgárok választójogát a reformerek a mai Közép-Kelet-Európában is hajlamosak a problémák forrásának tekinteni. E szemlélet következménye a régiószerte megfigyelhető meg-megújuló törekvés a gazdaságpolitika „depolitizálására” és a demokrácia gazdaságon kívüli szférákba való visszaszorítására, ami a hatalmat és információt centralizáló valutatanácsokban, reformkabinetekben és költségvetési tanácsokban intézményesül.

Ha Lányi Kamillának a globális rendszer hatalmát és céljait illető feltevései helytállóak, az igazi kérdés az: jogos-e Közép-Kelet-Európa kisállamait önmaguk szerencséjé vagy épp balsorsa kovácsainak tartanunk. Egyáltalán, voltak-e elképzeléseik és eszközeik fejlődési útjuk befolyásolására?

Tény, hogy a nemzetközi tanácsadók megpróbálták lebeszélni ezeket az országokat a túlzott önállósodásról. *Sachs* Lányi Kamilla által is ismert korai tervezete szerint: „A központi tervezettség átalakításához mindenekelőtt arra van szükség [...], hogy Kelet-Európa országai megtörjék a »harmadik út« büvkörét – akár a köztulajdonra alapozott »piaci szocializmusét«, akár a munkás-önigazgatását –, és határozott lépéseket tegyenek a nyugati stílusú piacgazdaság felé [...] Ennélfogva a gazdasági reformvitának sokkal inkább az átalakulás eszközeiről, semmint a céljairól kell szólnia. Persze a kelet-európaiak még sokáig elvitatkozhathatnak arról, vajon svéd stílusú szociáldemokrácia vagy thatcherista liberalizmus legyen-e a végső céljuk” (*Sachs*, 1990, 19. o.).

Ennek tudatában a történelem iróniájának tűnik, hogy a kelet-európaiak valójában lényegesen eltérő utakon jutottak el a piaci társadalom különféle változataiig. Tényszerűen létezett tehát, ha nem is az eredeti értelemben vett, de azzal nem is szögesen ellentétes harmadik út. Mint azóta kiderült, ez az út nem a harmadik világba vezetett, hanem Európába.

A *neoliberális balti államok* kiemelkedő eredményt értek el a piaci rendszer radikális bevezetése és a makrogazdasági stabilitás terén, de a többi ország mögé szorultak az ipari szerkezetváltás és a társadalmi kohézió tekintetében. Szűken mért gazdasági és jóléti szolgáltatásaikkal alig mérsékeltek a piaci erők társadalmi kohéziót aláaknázó hatását. A nemzetközi és a balti gazdaság közötti kapcsolatok közvetítésében a szigorú, stabilitásorientált pénzügyi intézmények jutottak domináns szerephez.

A *visegrádi csoport* visszafogottabb beágyazott neoliberalizmusa messzebbre jutott a versenyképes komplex exportiparágak kifejlesztésében, és többet fordított a társadalmi kohézió fenntartására is. Pontosán az iparpolitika és a jóléti állam kiépítettebb intézményrendszere az, ami a visegrádi neoliberalizmust sajátossá teszi. Ez a „harmadikutas” – és már csak viszonylagos kiegyensúlyozatlansága miatt is rendkívül érdekes – rendszer tekintélyes forrásokat mozgósított az új transznacionális exportiparágak meghonosítására és később terjeszkedésük elősegítésére. Jóléti szolgáltatásaival megakadályozta vagy legalább késleltette, hogy a társadalom elviselhetetlenül nagy tömegei marginalizálódjanak. A makrogazdasági stabilitás intézményei viszont mindeddig nem jutottak perdöntő szerephez.

Kiegyensúlyozott sikertörténetnek csupán a piaci rendszer bevezetésében legkevésbé radikális, neokorporatista Szlovénia tekinthető. Ebben az országban a versenyképes komplex ipar és a kiemelkedő mértékű társadalmi kohézió nem vált a makrogazdasági stabilitás kárára. A domináns neokorporatista intézmények mindeddig lehetővé tették a kiegyensúlyozott célrendszer követéséhez szükséges kompromisszumokat.

Lányi Kamilla talán elégtétellel nyugtázná a tényt, hogy ha egyszer bizonyos fajta harmadik utak mégiscsak lehetségesek voltak, akkor a valóság megint csak rációzott a rendező elmékre, beleértve a saját szkepszisét is. Nem volt kétsége afelől, hogy sok problémát és kérdést hagy megoldás és válasz nélkül. Háttha úgy lesz majd, hogy befejezetlen vállalkozásainak folytatására hajlandóbbak és felkészültebbek lesznek a ma felnövekvő társadalomtudósok. Ez annál inkább valószínű, mivel a legizgalmasabb hipotézisei összhangban vannak a mai nemzetközi és összehasonlító politikai gazdaságtan egyes fontos kérdéseivel.

A neoliberais és egyéb gazdaságpolitikák közhatalmi aspirációinak, végrehajtóik hálózatainak, motívumainak, továbbá a kapitalizmus változatainak felderítésére évről évre doktorandusok százai kezdenek kutatásokba a világ nagy egyetemlein. Ezért én csak előnyét látom, hogy az új kötet jóvoltából nyugatra vándorló diákjaink egy része Lányi Kamillának a globalizáció eredetét, hatalmi viszonyait és útelágazásait kereső kérdéseit és válaszait is magával viheti szellemi útravalóként. Ami pedig bennünket, idősebbeket illet, mihamarabb el kellene fogadnunk Lányi Kamillának az e kötetből is tisztán kihallható invitálását új és alapos tartalmi vitákra, nyitott és elmélyült recepcióra.

Greskovits Béla

Az idézetek forrásai

- Collins, Joseph – Lear, John* [1995]: *Chile's Free Market Miracle: A Second Look*. The Institute for Food and Development Policy, Oakland California.
- Frieden, Jeffrey* [2006]: *Global Capitalism. Its Fall and Rise in the Twentieth Century*. W.W. Norton & Company, New York and London.
- Hirschman, Albert* [1977/1998]: *Az érdekek és a szenvedélyek*. Politikai érvek a kapitalizmus mellett annak győzelme előtt. József tankönyvek. Művelődési és Közoktatási Minisztérium, Glória Könyvkiadó, Osiris Könyvkiadó, Budapest.
- Katzenstein, Peter* [2005]: *A World of Regions. Asia and Europe in the American Imperium*. Cornell University Press, Ithaca and London.
- Kovács János Máttyás* [2007]: A heterodoxia magánya. Lányi Kamilla írásairól. In: *Piacok, globalizáció, harmadik út*. Lányi Kamilla válogatott tanulmányai. KOPINT-DATORG Infokommunikációs Zrt., Budapest, 9–45. o.
- Lányi Kamilla* [2001]: Vázlat a globalizációnak nevezett jelenségkör értelmezéséről. In: *Piacok, globalizáció, harmadik út*. Lányi Kamilla válogatott tanulmányai. KOPINT-DATORG Infokommunikációs Zrt., Budapest, 184–207. o. (Eredeti megjelenés: *Közgazdasági Szemle*, 2001, 6. sz., 498–519. o.)
- Polányi Károly* [1946/1997]: *A nagy átalakulás*. Korunk gazdasági és politikai gyökerei. Mészáros Gábor kiadása, Budapest.
- Sachs, Jeffrey* [1990]: *Eastern Europe's Economies: What is to Be Done?* *The Economist*, január 12., 19–24. o.
- Williamson, John* [1990]: What Washington Means by Policy Reform. 7–24. o. In: *Williamson, J.* (ed.): *Latin American Adjustment. How much has happened?* Institute for International Economics, Washington D.C.

Greskovits Béla, a CEU professzora. E-mail cím: greskovi@ceu.hu